

OBLICI POKORE KROZ POVIJEST

Dr. Zvezdan LINIĆ

Povijest je učiteljica života. Bogata povijest razvoja i tijeka sakramenta pokore može nam pomoći da se lakše snađemo u novonastaloj situaciji, kada taj sakramenat stoji pred reformom koja je jako velika. Usudimo se od povijesti prihvatiti lekciju za život danas.

Predusrešvi zaključke, već bismo sada htjeli dati osnovne smjernice našeg istraživanja. Prvo što će nam pasti u oči kod kratkog izleta u povijest pokore jest činjenica, da se taj sakramenat u svojoj *biti*, tj. u elementarnim znakovima (skolastici bi to rekli: *quoad materiam et formam*) mijenjao i to nekoliko puta.

Nadalje, stalno bismo trebali imati na umu, da ćemo se u ovom prikazu ograničiti na »*oblike pokore*« kroz povijest, a ne toliko *ex professo* oblicima sakramenta pokore. To znači da nas ponajprije zanima jedan dio sakramentalnog procesa, i to onaj dio koji je vjerojatno nekada bio najvažniji tako da se i cijeli sakramenat nazvao tim imenom: *pokora*. Budući da je zauzimao toliko prostora u procesu ljudskog obraćenja i traženja znaka milosrđa Božjega nazvan je cijeli taj sakramenat *pokorom*, o čemu je vodio računa i novi RED POKORE, kad je ponovno prihvatio tu riječ u svoj naslov¹. Doduše, tijekom povijesti taj se sakramenat (jednako u skladu s aksiomom »*pars pro toto*«) nazivao i drugim imenima (pomirenje, ispovijed), no vjerujemo da bi prvenstvo i općenitost naziva svakako trebao pripasti sadašnjem nazivu *pokore*.

Ograničivši se tako na jedan dio sakramentalnog procesa jednako moramo odmah nekako odrediti i cilj ovog razmišljanja. Želimo da nam povijest i sadašnjost sugeriraju neke nove inspiracije za praksu pokore u obraćenju. Konkretno bi to značilo: što danas prihvaćati i davati kao pokoru? kakve tu mogućnosti postoje? što bi bilo djelotvornije i pametnije? što je nekada a što danas predstavljalo okosnicu pokorničke prakse? U tom pogledu stoji pred nama, izgleda, široko nedotaknuto polje, koje je nekako do danas blokirano izvjesnom ustaljenom praksom linije manjeg otpora: pokora se naprosto poistovjetila s recitacijom izvjesnih molitava, najčešće Očenaša. To je najjednostavniji izlaz kako sa strane svećenika kao predstavnika Crkve, tako i gledajući na pokornika i njegove mogućnosti. No, nije li se time blokiralo puno

¹ RIMSKI OBREDNIK, *Red pokore*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975.

toga, što bi trebalo biti vidljivo i prisutno u sakramentalnom procesu? Nije li možda upravo zbog toga sakrament pokore postao mnogima nestvaran, bespredmetan, gotovo naivan? Ono što bi u redovitim kršćanskim shvaćanjima trebala biti radost (molitva), dobiva masku kazne, zadovoljštine, a da se u isto vrijeme time nikako ne mogu probuditi osjećaji da se stvarno nečemu zadovoljilo i da se iza toga stvarno krije neki *znak* pozitivnog rasta i boljih perspektiva za kršćanski život pokornika.

1. KRATKI OSVRT NA POVIJEST

Kao što povijest sakramenta pokore pozna više etapa u životu Crkve, tako možemo slijediti i povijest oblika pokore. Poznajemo globalno govoreći tri bitno različita oblika pokore.

a) Antikna-kanonska pokora

Kršćanske zajednice znaju već od samog početka da postoji i drugo sredstvo za oprostjenje grijeha što smo ih počimili poslije krštenja. Svakako je u tome daleko lakše zaključiti o činjenici, nego li doznati nešto više o odvijanju procesa pokore barem u prva dva stoljeća. Ono što znamo prije Tertulijana i Ciprijana dovoljno je da zaključimo o postojanju pokorničkog procesa, o ozbiljnosti zahvata obraćeničkog života i o potrebi iskrenog znaka obraćenja, tj. pokore odnosno zadovoljštine. Hermin Pastir, pored Didahe i nekih drugih izvora², daje nam o tome potrebna obavještenja. Posebno je u tim izvorima jasno da je aktualnost pokore naglašavana blizinom *parusije*, drugog dolaska Kristova, i da zbog toga nema više vremena za neku drugu pokoru. To je posljednja i jedina mogućnost postići spasenje poslije krštenja. Tertulijan će to još jače naglasiti povezujući tu pokoru s prvim oprostjenjem grijeha u krštenju. Tko je dakle i po drugi puta bio u potrebi da posegne za izvorima pomirenja, tomu niti daljnje pokore neće više pomoći³. Neponovljivost te antikne pokore ostat će na snazi do 6. odnosno 7. stoljeća kao mučni zakon koji će uvjetovati sve veće i veće odlaganje toga sakramenta do momenta agonije.

Uglavnom se svi izvori slažu u pogledu organizacije takve pokore kao sakramenta. Naglašavamo na početku da pored te redovite kanonske, nazivane i javnom (u odnosu na izvršivanje pokorničkog staža a ne u odnosu na javnu ispovijed grijeha) postoji i tzv. privatna pokora, savjetovana stalnim evanđeoskim zahtjevom za obraćenjem. I jedna i druga daju nam dosta materijala o oblicima pokore.

² Ovdje bismo mogli nabrojiti gotovo sve apostolske spise, koji sigurno nesistematski, ali ipak u nekom smislu tretiraju pokoru. Tako napr.: Didahe 15,3; 4,3; 10,6; 14,1-3; 1 Klementova poslanica 2,3-6; 56,2; Barnabina poslanica 19,4; Ignacije Smirni 4,1; 7,2; Efežanima 7,1; zatim kompletno djelo Pastir Hermin (izdanje: Sources chretiennes 53 bis).

³ Razlikovati trebamo svakako Tertulijana katolika (izrazio se tako u spisu *De poenitentia*) od montanista (i kao takav se očitovao u spisu *De pudicitia*). Poznata je u vidu neponovljivosti antikne pokore njegova izjava: »Smjestio je (Bog) u predvorje drugu pokoru i otvaraju se vrata onima koji pokucaju; ali to samo jednom, budući da je to ustvari već po drugi put (prva pokora je krštenje). I više ubuduće nikada, budući da je prethodna (pokora, tj. krštenje) bila uzaludna.« (Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat: sed jam semel, quia jam secundo. Sed amplius numquam, quia prosime frustra). TERTULIJAN, *De poenitentia* 7; PL 1,124 B.

Predmet kanonske pokore samo su izrazito teški prestupci, ali svi takvi teški grijesi. Za ispaštanje lakih grijeha dovoljno je prakticirati dobra djela i mrtviti se. Pacijan govori o »ostalim grijesima« a lijek su im dobra djela⁴. Augustin razlikuje tri vrste pokore: prva se ispunja prije krštenja odnosno u krštenju, drugom se ispašta za »svakodnevne« grijeha, a treća se konačno zahtijeva za teške grijeha. Ta treća pokora zapravo je kanonska pokora u pravom smislu riječi⁵. Cezarije se slično izražava. Postoje različiti načini oprostjenja. U jednom nizu on ih nalazi čak dvanaest⁶. Za svakodnevne grijeha dovoljno je da ih se otkupi. A taj se otkup sastoji u nastojanju da više ne upadnemo u teške grijeha i u izvršivanju ljubavi u svim njezinim oblicima: milostinja, post, oprostjenje, uvreda, uspostavljanje jedinstva, posjet bolesnima i zatvorenima, gostoljubivost⁷. Ispaštajuća snaga koja se priznaje dobrim djelima leži u tome što su dobra djela konkretne manifestacije ljubavi prema Bogu i blišnjemu, a to uvijek pretpostavlja kajanje i unutarnje obraćenje.

Kanonska se pokora ostvarivala u tri vremenska odsjeka: ulaz u pokoru, pokornički staž i pomirenje.

Najveća je pažnja usredotočena na pokornički staž. *Liturgijski* obredi pozivali su pokornika na teško poniženje. To je bila kruta kušnja samoljublja. U sklopu tih obreda napose napominjemo: javni ukor biskupa kod ceremonije ulaska u pokornički staž, cilicij i odjeća tugovanja, posebno mjesto za vrijeme liturgijskih čina, isključenje od Euharistije i konačno javno pomirenje pred okupljenim narodom.

Međutim, još su daleko teže pogađale pokornike *druge odredbe* koje su ih pratile na njihovu životnom putu. Neke su odredbe bile čak i nespojive s njihovim daljnjim životom ili određenim zvanjem i staležom. U takve oblike pokore spadaju: različita mrtvljenja, dugačke molitve, postovi, prisustvovanje liturgijama, duga bdijenja, obavljanje službe grobara i sl. Nadalje, postojale su i druge odredbe koje su pratile život pokornika: u vrijeme pokore trebao je živjeti u savršenoj suzdržljivosti; udovac ili celibatarac u to vrijeme nije mogao sklopiti ženidbu. Za oženjenog stvarnost je bila posebno kruta: ako je sam i bio voljan na život u suzdržljivosti, trebao je za to i privolu bračnog druga. Gotovo se često moglo ulaskom u pokoru razoriti pojedine obitelji. Što je još zadavalo više brige kršćanima pred pozivom na pokoru u sakramentu bile su i *naknadne* pokorničke odredbe poslije pomirenja: zabrana nošenja oružja, nemogućnost opsluživanja javnih službi i časnih položaja, trgovački zanat bio je pod preporukom da ga se čovjek ostavi, odnosno gotovo je bio zabranjen.

Nije stoga čudo, da je pastoralno bilo jako teško preporučiti nekome da započne pokornički staž u vidu konačnog pomirenja. Pokora postaje teškom, nepristupačnom. Postaje svojinom elite, koja se eventualno mogla odlučiti na sve te pokorničke čine odnosno posljedice pokorničkog života. U redovima redovnika odnosno obraćenika nalazimo tipično oličenje onoga, što je inače pokora svojim režimom tražila od

⁴ PACIJAN, *Paraenesis, sive exhortatorius libellus ad poenitentiam* 4: PL 13, 1084.

⁵ AUGUSTIN, *Sermo* 352,2—8: PL 39, 1550—1560.

⁶ Usp. CEZARIJE, *Homilija* 14: PL 67, 1075.

⁷ Usp. CEZARIJE, *Sermo* 60: izd. G. MORIN I str. 252—256. *Sermo* 179: G. MORIN II, str. 684—689.

svakog penitenta. Događalo se štoviše, da su biskupi znali u pastoralnoj brizi za svoje vjernike preporučivati odlaganje pokore posebno mlađim i oženjenim osobama, budući da su realno pretpostavljali da čovjek do konca svoga života može još češće pogriješiti i da će mu ta druga daska spasenja i te kako dobro doći kasnije, na smrtnom času⁸.

Iz ovih nekoliko podataka možemo zaključiti slijedeće: antikno doba pokazuje neobičnu ozbiljnost pred stvarnošću obraćenja, i u tom vidu primjerena pokora je garancija iskrenosti i spremnosti. Zbog vjerovanja da neposredno predstoji drugi dolazak Kristov ta je pokora pružena kao jedinstveno sredstvo spasenja i to neponovljivo, a isto tako takvo shvaćanje vremena ohrabrilo je pokornike na sve moguće pokorničke vježbe. Kad se međutim ta kršćanska napetost pred Drugim dolaskom Kristovim umanjila, a kršćani u masovnosti postaju manje gorljivi, ozbiljnost i težina antikne pokore pojavljuje se sve više i više nepristupačna, neprihvatljiva. U sklopu toga biskupi sve više i više pozivaju vjernike da čine pokoru, ali ne da se učine pokornicima, tj. da uđu u pokornički red. Poziv na pokoru u tom generalnom smislu jako lijepo uključuje mnoge čine, molitve i postupke u vidu oproštenja barem lakših grijeha⁹. Tu dolaze napose u obzir djela milosrđa i kršćanske ljubavi. Naglašavamo posebno taj vid pokore, budući da je to izrazit dokaz koliko kršćanska pokora ne želi biti neki puki izraz mazohizma, nego stvaralački čin novog u Crkvi, izraz ljubavi. Crta kršćanske ljubavi prisutna je u pokori cijele Crkve, napose u pokori u sklopu sakramentalnog procesa obraćenja.

b) Tarifna pokora

I ovaj period povijesti ovog sakramenta bitno je okarakteriziran *pokorom*. Nosi naslov koji je uvjetovan načinom kako se dijelila odnosno ostvarivala pokora.

Novost koja prodire u 6. odnosno 7. stoljeću iz Britanije odnosno Irske jest mogućnost da se pokora kao sakrament primijeni više puta u životu, a ne samo jednom. To je bio pastoralni imperativ, koji je mnoge savjesti oslobodio i omogućio širu primjenu toga sakramenta u Crkvi. Crkva na kontinentu ispočetka se opire toj novosti¹⁰, ali život u toj Crkvi plodno je tlo za tako oslobađajuću novost.

⁸ Za ovo bi se moglo navesti dosta svjedočanstava kako pojedinih biskupa i pastira, tako i različitih koncila odnosno sinoda pokrajinskog karaktera. Cezarije svjedoči: »Netko može reći: Ja sam još mlad, imam ženu, kako onda mogu odrezati svoju kosu i uzeti odjeću pokornika? Međutim, braćo draga, mi ne želimo to reći . . .« **Sermo 56,3:** G. Morin 239–240. Usp. CEZARIJE, **Sermo 65, 2:** G. Morin 266–268. Koncil u Agdi god. 506 can. 15. kaže: »Mladim osobama neka se vrlo teško podijeli pokora zbog slabosti njihove dobi«: CChL 148, str. 201.

Koncil u Orleans-u 538 can. 27: »Neka si nitko ne dopusti podijeliti pokoru mladim osobama: neka se nitko ne usudi podijeliti je oženjenim ljudima bez privole bračnog druga i to samo ako su bračni drugovi u određenoj dobi«: CChL 148 A, str. 124.

⁹ Usp. CEZARIJE, **Sermo 60, 4:** G. Morin I, str. 256.

¹⁰ Koncil u Toledu godine 589. can. 11 izražava svoje negodovanje u odnosu na novu praksu: »Doznali smo da neki u pojedinim pokrajinama Španjolske ne čine pokoru za svoje pogreške prema kanonskim propisima nego na neki nedostojan način, tj. svaki puta kad sagriješite oni potraže svećeničko određenje. Da bi se stalo na kraj takvom odurnom i preuzetnom načinu djelovanja sveti sabor određuje ovo što slijedi. Neka se podijeli pokora prema službenim starim načinima; grešnik koji se pokaje za svoje grijeh neka najprije u više navrata primi polaganje ruku u redu pokornika. Zabranjeno mu je pričestivati se. Kada završi vrijeme svoga ispaštanja prema sudu biskupa neka bude ponovno primljen u euharistijsko zajedništvo. A što se tiče onih koji za vrijeme svoje pokore ili poslije pomirenja opet upadnu u svoje grijeh, neka se najstrože kazne prema propisima starih kanona.« Usp. C. VOGEL, **Le pénitencier et la pénitence au Moyen-âge**. Paris 1969, str. 15.

Proces je bio slijedeći: grešnik se mogao *svaki puta* kako bi sagriješio (dakle ne samo jednom u životu) obratiti *privatno* (a ne više u javnoj ceremoniji) *svećeniku* (a ne više samo biskupu). Takva je pokora bila pristupačna svakom vjerniku, kako laicima, tako i klericima¹¹. Smatralo se da je postignuto milosrđe Božje kad se ispunilo određene pokorničke takse (postovi, milostinja i sl.). Nadalje, nakon pokorničkog staža uslijedilo je pomirenje, a da pokornik nije više bio opterećen nekim naknadnim pokorničkim zabranama. Od tog vremena počinje se sve više i više umjesto riječi *pomirenje* primjenjivati izraz *odrešenje*. Cjelokupni pokornički proces takve tarifne¹² pokore ostaje tajan. Nema više reda pokornika, ne nose se posebne haljine, nema posebno predviđenog mjesta za vrijeme službe Božje, nema više nekih javnih ceremonija ispred cijele zajednice.

Originalnost ovakve »uvedene« pokore sastoji se u preciznoj taksaciji pokore za pogreške. To najčešće nalazimo u tada mnogobrojnim »libri poenitentiales«, knjigama koje su svećenici nosili uza se kao nužna sredstva u obavljanju svoje ispovjedne prakse.

Svakom grijehu pripada određena pokora. Ona se sastoji u mrtvljenju (mrtvljenje tijela, učestala bdijenja, recitiranje molitava, napose psalama), a osobito u postovima različite specifikacije (uzdržavanje od vina i pive, mesa, masti, živjeti o vodi i kruhu) i to kroz različito vrijeme (dani, mjeseci, četrdesetnice, pa čak i godine). Svakako je najučestaliji pojam pokore toga vremena na početku nove prakse upravo post, tako da »činiti pokoru« praktično znači »postiti«. U to vrijeme dolazi na vidjelo i gotovo postaje sve značajniji onaj dio sakramenta, što ga nazivamo ispovijed grijeha. Potrebno je detaljno priznati svoje grijehe (po broju, vrsti, okolnostima) da bi se moglo potom odrediti točno određena pokora.

Na planu opće Crkve ulazi još jedan elemenat pokorničke prakse. Karolinzi su zahvatili reformom mnoga područja društvenog i crkvenog života. Tako je došla u pitanje i ta antikanonska ispovijed te se mnogim pokrajinskim sinodama pokušalo »tom zlu« stati na kraj¹³. Jasno je da to više nije bilo moguće. No, u to vrijeme imamo dakle pored općenito prihvaćene tarifne pokore ponovno oživljenu i kanonsku po-

¹¹ Poznato je naime da antikna pokora nije bila pristupačna klericima. Nije se moglo naime niti zamisliti da bi netko iz kleričkog staleža mogao upasti u neki tako skandalozni grijeh, za koji se tražila kanonska pokora. Jednako tako onima koji su bili podvrgnuti antiknoj pokori bio je zabranjen pristup u klerički stalež.

¹² Sam naziv tarifne pokore zvuči donekle negativno, no uistinu je takav način predstavljao za ljude onoga vijeka veliko oslobođenje. Naziv je vezan uz način određivanja tarifa, tj. propisanih pokora za određene grijehe. Postojao je ili se orformio izvjesni sistem pokora vezan uz pojedine vrste grijeha, tako da je stvar svećenika bila zapravo pravilno sračunati koliku pokoru zadati pokorniku prema takvim tarifama. Za to su postojale brojne knjige kao pomagala svećenicima u dijeljenju sakramenta pokore.

¹³ Koncil u Chalons-sur-Saône, godine 813, u dva navrata aludira na takvo nastojanje Karolinga:

Kanon 25: »Gotovo se svugdje zanemarilo antiknu pokoru a u traženju pomirenja ne postupa se više prema starim propisima. Mi se pozivamo na cara i njegovu pomoć...«

Kanon 38: »Treba narediti pokoru prema starim kanonima, kao što je bilo rečeno... Treba odbaciti i posve uništiti te knjižice što ih nazivaju pokorničkima, budući da su im zablude isto tako očite, kao što su njihovi autori malo dostojni povjerenja.«

Koncil u Parizu godine 829 nastavlja isto djelo:

Kanon 32: »Mnogi svećenici zbog nemara ili zbog neznanja . . . ne nalažu više pokoru prema kanonskim propisima. Oni se služe penitencijalnim knjigama . . . Činilo nam se korisnim da svaki biskup nastoji pronaći u svojoj biskupiji takve knjige prepune zabluda i neka ih spali kako se neuki svećenici ne bi više njima služili i time varali ljude.«

Usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 25.

koru te u to vrijeme zbog toga i nastaje poznata dihotomija u pokorničkoj praksi: za teški *javni* grijeh *javna* pokora, tj. ostvarena prema antiknoj tradiciji; za teški *tajni* grijeh *tajna* pokora, tj. prema tarifnom sistemu¹⁴.

Kolikogod je u tarifnoj pokori prisutna ispovijed, ipak je *pokora* još uvijek najznačajniji dio sakramentalnog procesa. Ispovijed grijeha bila je u službi određivanja pokora, a samo odrješenje redovito je uslijedilo nakon završene pokore. Samo odrješenje odnosno pomirenje koji puta nije niti bilo iziskivano kao zasebni čin, ako su okolnosti ponovnog dolaska bile otežane. Samim izvršivanjem određene pokore čovjek postaje deklarirano pomiren s Crkvom. Zbog tog naglaska koji leži na pokori ovaj period tog sakramenta još uvijek jako inzistira na osobnom sudjelovanju u obraćenju. Daje dovoljno jasno do znanja, koliko je čovjek kršćanin nepomirena stvarnost s grijehom, budući da je kod krštenja jednom za svagda zanijekao Zloga u svom životu.

Postoji međutim u ovoj tarifnoj pokori ipak još veća opasnost nego kod antikne pokore da se odrješenje odnosno pomirenje shvati kao naplata za pokoru u trgovačkom smislu »do ut es«.

c) Prema današnjoj praksi

Novi veliki zaokret u pokorničkoj praksi Crkve ostvaren je praksom takozvanih komutacija. Pojavljuju se prakse kojima se jedna pokora može zamijeniti nečim drugim. Tako penitencijalne knjige sve češće i češće nose na kraju dodatak o tzv. komutacijama. Dok te komutacije ostaju na planu različitih pokora, one ne gube još svoje moralno i religiozno značenje. Tako npr. grešnik je mogao zamijeniti godinu dana posta sa tri puta po dvanaest dana kontinuiranog posta, ili recitacijom cijelog psaltira tri puta ili opet sa 3000 udaraca bičem¹⁵ i sl.

Međutim, problematičniji postaje smisao pokore, kad se u praksu uvlači neko isplaćivanje teških pokora. Za izvjesne se pokore počinje plaćati određena cijena, bilo u novcu, bilo u naravi. Najkласičniji oblik dobilo je takvo otplaćivanje u »plaćanju« misa¹⁶. To su ujedno i najstarije zabilješke o misnim honorarima povezane s pokorom odnosno zadovoljstvom¹⁷.

Konačna anomalija u pogledu komutacije prelazi na tzv. osobnu komutaciju: otkup po trećoj osobi. Ispočetka je to znalo biti i lijepo eklezijalno motivirano, tako da iz takve prakse zrači istinska želja

¹⁴ Usp. napr. TEODULF, *Capitulare*, PL 105,215 D: »Adulterium si quis presbyter perpetraverit, sive palatum et publice cognitum, ab ordine sacerdotii cessabit, et publica poenitentia decem annorum purgabitur. Quod si occulte hoc fecerit, et occulte ad confessionem venerit, occulte ei poenitentia imponatur.«

¹⁵ Usporedi za ilustraciju opis sličnih komutacija: PETRUS DAMIANUS, *Vita sancti Rudulphi episcopi Eugubini et sancti Dominici Loricati*, posebno 8. poglavlje: PL 144, 1014–1015.

¹⁶ Usp. napr. PSEUDO-THEODORUS, *Liber poenitentialis* (Izd. Wasserschleben, str. 622). Usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 126.

¹⁷ Napr. godina dana posta može se otkupiti sa 30 misa. Jednom misom otkupljuje se 7 do 12 dana posta. A kako se to točno znalo, pokorničke knjige označuju tarife za svaku misu. Mise koje su se naručivale u takve pokorničke svrhe uspjele su u 9. stoljeću transformirati redovnički stalež. Da bi se naime doskočilo tolikim zahtjevima za misama sa strane pokornika, trebalo je mnogo svećenika i to onih koji bi bili slobodni od drugih službi (župnici za to ne bi bili prikladni). Zato redovnici postaju svećenici. Penitencijalna knjiga iz Beča svjedoči: »Na svoju ruku može svećenik celebrirati do 7 misa dnevno, ali na potražnju pokornika može ih reći toliko, koliko treba, pa čak i iznad 20 dnevnih misa.« Usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 30.

stvarnog komunitarnog karaktera sakramentalne pokore¹⁸. Međutim kasnije poprima takva osobna komutacija karikaturne razmjere i oblike, već prema mentalitetu društvene situacije onoga vremena¹⁹.

Takvom igrom zamjene ispaštanje, zadovoljština odnosno pokora gubi svoj smisao. Praktično biva eliminirana. Pokornička zadovoljština, pa bila ma kako tvrda i dugotrajna, praktično ne postoji ako je dovoljno da se ona zamijeni bilo novcem, bilo misama ili čak mrtvljenjem treće osobe.

Time se još više udaljuje akcenat od *pokore* kao takve i usredotočuje se na priznanje grijeha, što je favorizirala već sama tarifna ispovijed. Ispovijed grijeha postaje bitnom u pokorničkom procesu, što više pokorničkim činom par excellence. Sve je prisutnije shvaćanje da je ispaštanje zapravo povezano s poniženjem i stidom u činu priznanja. Zanimljive su u tom pogledu prakse koje nastaju u Srednjem vijeku: u znaku veće pokore za iste pogreške više se puta ispovjediti kod različitih ispovjednika²⁰; zatim pastoralne aplikacije s obzirom na ispovijed pred laicima²¹. »Ipsa oris confessio, maxima est pars satisfactionis!«²², glasovita je izreka toga vremena. Kao posljedica takvog shvaćanja i prakse zbiva se posljednja modifikacija: apsolutija se daje neposredno nakon priznanja grijeha, budući da je praktično s ispovijedanjem grijeha već izvršeno ispaštanje i nema više razloga da se odlaže oprostjenje. Time i rječnik slijedi praksu. Dok je *pokora* bila najistaknutiji dio sakramentalnog procesa, taj se sakrament najčešće nazivao sakramentom *pokore*. Od Srednjeg vijeka nadalje izraz *ispo-*

¹⁸ Uputa ispovjednicima, početak 9. stoljeća: izd. Wasserschleben, str. 250. Usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 51–52: »Svaki puta kada se vjernici uteču pokori, mi im naredujemo postove. No i mi, ispovjednici, trebamo se sjediniti s našim pokornicima i postiti s njima jedan ili dva tjedna ili već koliko možemo, kako se ne bi reklo za nas što govori Sveto pismo o židovskim svećenicima: 'Jao i vama, učitelji Zakona, jer tovarite na ljude bremena koja se jedva mogu nositi, a sami se ni jednim prstom nećete da dotaknete bremena.' (Lk 11,46). Nitko naime ne zna tako pomoći čovjeku koji padne pod teret ako se i sam ne sagne i ne pruži mu ruku; nijedan liječnik ne može izliječiti rane ako se boji infekcije. Isto tako nijedan svećenik ili biskup neće znati izliječiti rane na kojima trpi grešnik ili otkloniti grijeh, ako si i sam ne da truda, ako se ne molli i ne proljeva suze. Budimo dakle, draga braćo, puni brige za grešnike, budući da smo udovi jednog tijela, te ako jedan ud trpi, drugi udovi ne ostaju nedotaknuti. Ako dakle vidimo da je netko od naše braće pao u grijeh, požurimo privesti ga našim savjetima na pokoru.«

¹⁹ PSEUDO-THEODORUS, Liber poenitentialis. Izd. Wasserschleben, str. 622; usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 127: »Tko ne pozna psalme, ili tko ne može bdjeti ili klečati ili držati ruke kao na križu ili izvršivati prostracije na zemlji, on neka izabere nekoga koji će to mjesto njega učiniti, time što će mu to platiti, budući da je pisano: 'Nosimo breme jedan drugoga!' (Gal 6,2).«

Canones sub Edgardo rege (10. st.). Izd. MANSI, Concilia XVIII A, c. 525–526; usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 128: »Takvu izmjenu pokore može si priuštiti čovjek bogat i koji ima prijatelje. Siromah si to ne može priuštiti. Mora sam izvršiti cijelu pokoru. A i pravo je da svaki ispašta za svoje pogreške, budući je pisano: 'Svaki neka nosi svoje vlastito breme!' (Gal 6,5).«

²⁰ »Budući da se stid sam po sebi računa kao velika kazna, onaj koji se srami da bi se svidio Kristu postaje dostojan oprostjenja. Prema tome ako se grešnik ispovijedi kod više svećenika, tim će lakše postići oprostjenje svojih grijeha. Više ispovjednika mogu više učiniti za grešnika i moćniji su kad priskaču u pomoć onima koji priznaju svoje grijeha. Bog oprašta grijeha onima kojima i ispovjednici opraštaju. Lazar koga je Gospodin već uskrisio na život bi poslan njegovim apostolima kako bi ga ovi oslobodili od njegovih veza (usp. Iv 11,44). To je dokaz o vlasti odrješivanja koja je udijeljena svećenicima.« Pismo anonimnog pisca iz 12. st., De vera et falsa poenitentia ad Christi devotam, caput X; PL 40, 1122.

²¹ »Moć priznanja tolika je, da se grešnik, ako nema u blizini svećenika, može ispovjediti i pred laikom. Cesto se desi da grešnik ne može posvjedočiti koliko ga je stid dok se ne ispovijedi pred svećenikom, budući da su ovoga možda spriječili vrijeme ili mjesto da nije mogao doći. Pa ako laik i nema vlasti da odrješi, ipak grešnik postaje dostojnim oprostjenja ako se ispovijedi svome pratiocu, budući da je poželio ispovjediti se svećeniku.« Pismo anonimnog pisca, ibidem, caput X; PL 40, 1122–1123.

²² PETRUS CANTOR, Verbum abbreviatum, caput 143; PL 205, 342.

vijed postaje sve važniji i ne označuje samo priznanje grijeha, nego cjelokupnu pokorničku akciju, kao što je to konačno još uvriježeno i u našim danima.

d) Pokorničko hodočašće

Na izmaku 12. stoljeća susrećemo još jednu pojavu pokorničke prakse. Pisци to nazivaju tzv. »javnom pokorom« ali ne svečanom, tj. ne u formi antikle kanonske pokore. Ona se uklapa u pokorničku praksu koja je u to vrijeme vrlo mnogostruka. Mnogostrukost proizlazi napose zbog toga, što dolaskom novih praksi barem teoretski ne iščezava stara crkvena praksa pokore²³. Ta novonastala praksa najčešće se naziva pokorničko hodočašće. Takvu pokoru može narediti svaki župnik prema jednostavnom ceremonijalu: pred vratima crkve predavao je kandidatima pred polazak na put znakove njihova pokorničkog staleža: torbicu i štap.

Takve i slične pokorničke prakse (usporedi i uobičajeno bičevanje, koje postaje sve učestalije u visokom Srednjem vijeku) bez sumnje u svojoj čistoj formi dokazuju da usprkos običaju zamjena u pokorničkoj praksi ostaje ipak prisutna i istinita ozbiljnost sakramenta.

Pokorničko hodočašće moglo se ponavljati, a dostupno je svima za teške, no kod laika ne za tako skandalozne grijehе. No, to su bili ljudi s više ili manje opterećenom savješću možda u modernom smislu kriminalci. Zato su i takva hodočašća bila u isto vrijeme i stalni skandal srednjovjekovnog kršćanstva. Pokornik se smatrao odrješanim kad je stigao u odredište. Grobovi apostola postaju sve češće ciljem takvih pokornika. To utječe da se umnažaju oni grijesi koji bivaju »rezervirani« papi makar o nekom izuzimanju ispod biskupske jurisdikcije prije drugog lateranskog sabora 1139. godine još se ništa ne zna²⁴. U istu kategoriju ulazi i pojava križarskih vojni što se vremenski poklapa s pozivom na savršeno oproštenje svih grijehа.

Možda upravo križarske vojne i slični zahvati koliko god povijesno stavljeni u pitanje pokazuju kolika se moć krije iza komunitarno obuhvaćene spremnosti kršćanina da nešto pozitivno ostvari u vidu obraćenja. Iskrenost obraćenja sili kršćanina na izraz kojim će jasno očitovati svu pobjedu milosti u srcu. Nažalost Srednji vijek nije bio u stanju da prebrodi sve poteškoće i opasnosti koje stoje na putu ljudskom oduševljenju.

e) Skolastička teologija

Ovakvo stanje u Srednjem vijeku namrlo je skolastici osnovni problem što su ga teolozi trebali rješavati: kakav je odnos između osobno-subjektivnog faktora u pokori i eklezijalno-objektivnog. To se zapitalo ne više stavlajući naglasak na djelo zadovoljštine (poenitentia, satisfactio), nego na pokajanje (contritio). Poslije fuzije ispovijedi i pomirenja više se ne može promatrati djelo zadovoljštine (koliko god se ona još uvijek nalaže i zahtijeva) uzrokom oprostjenja grijehа. Očito

²³ Antikna pokora neće u tom vidu nikada iščeznuti iz života Crkve, nego čak i službeno ulazi u sakramentare i zadržava se kao takva sve do danas.

²⁴ Usp. C. VOGEL, nav. dj. str. 35.

je da se o kajanju vodilo računa i prije kao o preduvjetu pokore, no pored velike važnosti pridavane samoj pokori nije se kajanje posebno naglašavalo. Sada se postavlja problem odnosa između kajanja i apsolucije odnosno, budući da su praktično apsolucija i kajanje stopljeni u jedno, između kajanja i ispovijedi. Kajanje (*contritio-atritio*) stupa u centar nauke o pokori.

Zbog toga trebalo je također produbiti pojam oprostjenja. Ako se ipak treba ostvariti zadovoljština, učinak što ga se postiglo kajanjem i apsolucijom ne može se više smatrati »otpuštanjem« u smislu brisanja svih kazni prema shvaćanju stare Crkve, nego se precizira odnos između vječne i vremenite kazne. Od sada će otpuštenje vremenitih kazni biti direktan učinak zadovoljštine. Sve što tome predstoji, tj. kajanje, ispovijed, apsolucija, izaziva oprostjenje, tj. oprostena je zaslužena vječna kazna, odnosno pretvorena je u vremenitu kaznu i grijeh se može ispaštati²⁵.

Takvu nauku zapečatit će visoka skolastika, posebno zastupana u svetom Tomi. Zadovoljština služi za isplaćivanje vremenite kazne koju smo grijehom zaslužili te za lijek protiv grijeha²⁶. Kao element sakramenta djeluje *ex opere operato* i pridodaje daleko veću snagu ispaštanja nego li to ima pokora sama po sebi²⁷. Za njezinu djelotvornost traži se stanje milosti, budući da prijateljstvo s Bogom može garantirati da djelo ispaštanja bude primljeno. Ono je samo po sebi nedovoljno²⁸.

Iz rečenoga jasno je, da je vrijeme visoke skolastike stavilo cjelokupni svoj interes u okviru sakramenta pokore na teološko rasvjetljavanje osnovnih dijelova sakramenta za tadanju praksu, tj. *confessio*, *contritio*, *absolutio*, a zadovoljština kao takva biti će na rubu njihova interesa.

Trident će, suočen s problematikom reforme jednako tako samo posredno dodirnuti pitanje zadovoljštine²⁹. On jasno naglašava prihvaćenu nauku da totalna kazna nije uvijek otpuštena u isto vrijeme kad i krivnja, za razliku od oprostjenja kod sakramenta krštenja. Pored svog ispaštajućeg karaktera zadovoljština je u isto vrijeme pedagoške i medicinalne naravi. Zadovoljština ne bi smjela zanemariti vjeru u otkupiteljsko djelo Kristovo, budući da upravo odatle posjeduje svu svoju snagu. Svećenicima je zadaća naložiti proporcionalnu pokoru prema težini grijeha, budući da im je predana vlast ključeva za odrješivanje i za vezivanje. U tom sklopu jednako se tako naglašava, pored dobrovoljno prihvaćenih kazni kao i onih što ih svećenik odredi, strpljivo podnašanje vremenitih kušnji kojima nas Bog bije u vidu posebne manifestacije ljubavi prema Bogu. Ovom aluzijom jasno se proširuje vizija pokorničkog karaktera kršćanskog života u neprestanoj borbi protiv zla i grijeha i prijanjanja uz milost i dobro.

²⁵ Pismo anonimnog pisca iz 12. st., *De vera et falsa poenitentia ad Christi devotam*, c. 10: PL 40, 1122: »Fit enim per confessionem veniale, quod criminale erat in operatione«. Ibid. c. 18: PL 40, 1128: »Quaedam enim peccata sunt, quae sunt mortalia et in poenitentia fiunt venialia, non tamen statim sanata.«

²⁶ Usp. S. THOMAS, *Suppl.*, q. 12, a. 3; q. 13, a. 1.

²⁷ Usp. S. THOMAS, *Quodlib.* 3, a. 28.

²⁸ Usp S. THOMAS, *Suppl.*, q. 13, a. 1; q. 14, a. 1. Usp. B. POSCHMANN, *Pénitence et onction des malades*, Paris 1966, str. 155 s.

²⁹ Vidi DENZINGER-SCHÖNMETZER 1689—1693, 1712—1715.

2. POKORA DANAS

U rječnik naše pokorničke prakse jako se uvriježila riječ zadovoljština. Ona odgovara našem trgovačkom karakteru, i nije čudo da smo zbog toga upravo mi danas pred poteškoćom da shvatimo svu znakovitost tog čina pokore.

Zadovoljština — za koga? Da li je to upućeno Bogu, koji bi konačno bio zadovoljan što mi trpimo? Ili je to zadovoljština u vidu našeg duga? A može li se uopće govoriti nekim rječnikom isplaćivanja duga u okviru tog svemira ljubavi, koji bi se u tom sakramentu htio objaviti?

Konačno, tko daje zadovoljštinu? Je li kršćanski govoriti ispred križa raspetoga Boga o isplaćivanju odrješenjem?

Sigurno, odrješenje nije nikada jeftino. Ali upravo se zato s njime ne nagađa. Ono je badava ponuđeno. Zato se u novoj pokorničkoj praksi napustilo tarifnu pokoru: bilo je teško, gotovo nezamislivo vjerovati da se Božje oprostjenje može kupiti.

Međutim upali smo u drugu skrajnost. Za pokoru dijelimo odnosno primamo minimum nekakve molitvice, koji Očenaš, Zdravomariju ili nešto drugo. I to gotovo redovito naše se pokore zaustavljaju na takvim molitvicama. I opet se nalazimo pred nepoznavanjem ili čak nepriznavanjem ljubavi Božje, smrti i muke Kristove. Općenito govoreći nalazimo se danas u ćorsokaku. Ako pokorom zarezemo duboko (usporedi antiknu i tarifnu pokoru), dobivamo dojam da smo izravnali račune s Bogom; no nekako olako dobivamo taj isti dojam i minimalnim pokorama današnje prakse, gdje osjećamo da nam taj dio sakramentalne prakse najmanje znači.

Pokoru se smatra u vidu neke uspostave moralne nevinosti kojoj težimo. Takva slika zadovoljštine koja bi bila jednaka kazni pretpostavlja mogućnost s naše strane da nadoknadimo osobnim nastojanjem, ili nekim izvorom koji je došao odozgo, grijehom izgubljenju energiju. Zamišljamo da možemo ispraviti grešku kao što popravljamo neki predmet u kvaru. To je idololatrijska kušnja shvaćati sebe ciljem svojih vlastitih čina, posjedovateljem svoje svetosti, gdje bi Božja milost trebala služiti našim planovima. Upravo tu leži temelj beznađa i očaja mnogih kršćana kad ustanove ispraznost i uzaludnost vlastitih napora i mrmrljaju: ispovijed ništa ne mijenja, isti sam kao i prije.

Zato bi pokora-zadovoljština trebala biti na nekom drugom planu. Ona bi morala biti simbolična, *znak* pun unutrašnjeg sadržaja i značenja koji bi govorio o nama da smo drugačiji nego li što smo se očitovali u grijehu. Pokorom bi se trebalo započeti novi proces gdje se grijeh ne zaboravlja nego se integrira u stvarnost oprostjenja. Simbolični čini označili bi svoju odnosnost u moralnom dinamizmu na drugu stvarnost a ne na sam grijeh.

Zadovoljština nije ispravljanje u pravom smislu riječi, premda u slučaju kakve nepravde prema drugome i to treba uključiti. Zadovoljština je daleko više spoznaja nestabilnosti puta gdje vjernost još uvijek nije snaga koju se posjeduje nego iščekivanje i želja. U tom se smislu možemo sjetiti i pokore u prvim stoljećima Crkve koja se od-

nosila na iščekivanje u miru dolaska Gospodnjega koje neposredno predstoji. Tako svaka zadovoljština biva zapravo otvorenošću i iščekivanjem. Ona simbolizira da niti grijeh niti milost nisu za čovjeka samog posjedovana stvarnost nego da to ima svoju stalnost jedino u funkciji onog spasenja i onog života koji dolazi od Boga.

Pokora mora dakle biti stvarni znak nevidljive stvarnosti. Sakrament pokore nije igra kompenzacije između ponuda raskajanog pokornika i zahtjeva božanske pravde. Taj sakrament susret je dviju ljubavi: dirljive ljubavi Oca koji oprašta a da uopće ne misli na kaznu, kao i ljubavi početničke, oklijevajuće, posredne, ali istinite u srcu raskajanog sina. Pokora stoga treba biti u isto vrijeme jako blaga — da označi blagost Milosrđa, ali isto tako ne smije biti smiješna. To nije komično što nas Bog toliko ljubi.

Konkretno, pokora u svojoj malenosti treba biti znakom triju velikih stvarnosti:

— milosrđa Božjeg koje badava širi svoje ruke, pa ma što se dogodilo;

— moga sjedinjenja s Isusom Kristom koji je izbrisao zadužnicu pribivši je na križ (usp. Kol 2,14);

— moga zajedništva sa Crkvom svetih.

U tom sklopu sigurno da i najmanja pokora kao recitiranje neke molitvice može puno značiti. Posebno ako se sakramentalno shvati i posebnom pažnjom ostvari. Smišljeno moljenje osnovne kršćanske molitve Očenaša moglo bi jako puno inspirirati pokornika na transformaciju koju od nas očekuje Onaj koji »otpušta dugove naše . . .«.

Pokora će još više značiti, biti jasnijim znakom, ako se odnosi na konkretnog pokornika i njegove grijehe, poteškoće i odgovornosti. Sigurno je da bi tu trebalo puno rada kako sa svećenicima služiteljima sakramenta, tako i s pokornicima. Određivanje pokore ne može biti samo objektivno odbrojanje, nego stvarno suživljavanje sa situacijom u kojoj se nalazi čovjek vjernik u odnosu na Boga koji je samo milosrđe. Zato bi bilo ne samo poželjno, nego i potrebno probuditi u tome i inicijativu pokornika i zajedno s njime odrediti prikladnu pokoru. Time se na neki način sakramentalizira i njegova inicijativa, koja može puno pomoći da se poduhvati nešto, što diskrecija služitelja sakramenta ipak ne bi sama po sebi mogla predložiti. U realnom dijalogu pokornika i svećenika mogle bi se otkriti i mnogostruke perspektive stvarnih pokora. Vjerojatno bi se tu predlagale različite pokore u vidu produbljenja vjerskog života, od obične molitve smišljeno izgovorene, pa do zahtjeva za kakvim dubljim pothvatima na planu duhovnosti: duhovne vježbe, čitanje Svetog Pisma, osobna molitva u šutnji i sl. Tko će nadalje moći predvidjeti sve mogućnosti na planu pokorničkih čina, koji su u starini bili tako uobičajeni: odreći se alkohola, odreći se pušenja, ili barem reducirati, malo šire otvoriti ormare i podijeliti nešto siromašnjima, podijeliti nekome novčanu pomoć, pozvati kakvog siromaha za obiteljski stol, posjetiti bolesne, osamljene, pokloniti nekome koju minutu vremena . . . Nebrojene su mogućnosti pred nama. Tu bismo mogli doživjeti u isto vrijeme usku povezanost između ljubavi i askeze gdje oboje zajedno postaju znakovite geste obra-

ćenja. Na taj način pokornički bi čim mogao nadići trenutačnost dosadašnjih pokora i proširiti se na cjelokupnu kršćansku egzistenciju i time posvetiti trajni život pokore i obraćenja.

Posebno bismo pored ovih i sličnih djela pokore naglasili susret s Riječju Božjom. Riječ Božja prema novom Redu pokore zauzima važno mjesto kako u komunitarnom, tako u individualnom obliku ostvarenja toga sakramenta. Poticanjem vjernika na čitanje i razmišljanje o Riječi Božjoj sigurno bi puno osmislilo kršćanski život i povezalo ga s uvijek svježim evanđeoskim pozivom na obraćenje.

Istu pastoralno-praktičnu brigu oko obnove *znaka* sakramentalne pokore pokazuje Crkva u novom Redu pokore, kad u prethodnim napomenama govori: »Pravo obraćenje dovršuje se zadovoljštinom za grijeh, poboljšanjem života i naknadom nanesene štete. Vrsta i mjera pokore treba biti prilagođena svakome pokorniku napose, kako bi svatko popravio red što ga je narušio te mu se daje pravi lijek za bolest od koje je bolovao. Potrebno je zato da kazna bude uistinu lijek za grijeh te nekako obnavlja život. Tako pokornik zaboravlja ono što je za njime (usp. Fil 3,13), nanovo se uključuje u otajstvo spasenja i preže za onim što je pred njim«³⁰.

U skladu s time, moguće je misliti na mnogostruke i djelotvorne načine kojima iskreni pokornik može mnogo pridonijeti rastu i miru kršćanskih zajednica, ako se prihvati upravo onakvih pokorničkih izraza, koji najbolje odgovaraju osobi pokornika, pogađaju određeni momenat, pogodni su za narav dotične bolesti, tj. grijeha i sl.

Takva bi pokora zaista mogla postati novim znakom: radosti i ozbiljnosti obraćenja, milosti pomirenja, spremnosti za svaku zadovoljštinu te izraz dubokog oslobođenja što ga može pružiti samo Onaj koji je jedini dobar da nas izbavi od Zloga.

SUMMARIUM

Hoc in articulo **non de sacramento paenitentiae** sed de variis **modis paenitentiae** in historia christianitatis agitur, primum de paenitentia sic dicta **«canonica»**, quae tempore antiquo vigeat. Tunc paenitentia uti conversio hominis concipiebatur. Sed forma ipsius severa, diuturna et semel tantum in vita applicabilis difficultates in praxi christiana creabat. Deinde medio aevo paenitentia sic dicta **«taksativa»** (Tarifsbusse, penitenza di tariffa) exorta est, quae pro gravitate peccatorum variebat et pluries in vita hominis applicari potuerat. Sed haec forma ipsum characterem originalem paenitentiae (conversionem hominis) gradatim obscuraverat. Praxis paenitentiae **posttridentina** hucusque vicens ipsam paenitentiam ad aliquas exiguas orationes vel opera pia reduxisse apparebat. Inde necessitas exorta est characterem **conversionis hominis** ipsae paenitentiae apertius restituere, quod in hodierna renovatione sacramenti paenitentiae proponitur.

³⁰ RIMSKI OBREDNIK, Red pokore: Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975. Prethodne napomene br. 6, str. 11.